

”Den som pekar på andras brister visar därigenom sina egna”

Genmäle till Pontus Rudberg

DISKUSSION

DOI: <https://doi.org/10.30752/nj.98544>

När man läser Pontus Rudbergs genmäle ”Den som pekar på andras brister visar därigenom sina egna brister” får man lätt intrycket att min artikel ”Den Judiska Kvinnoklubben (JKK) och de judiska flyktingarna under 1930- och 1940-talen” handlar om Pontus Rudberg och hans avhandling. Jag vill därför för tydlighetens skull påtala att artikeln främst handlar om hur den Judiska Kvinnoklubben (JKK) formerade sig i offentligheten under 1930-talet, JKK:s bidrag till hjälpverksamheten under kriget samt mer övergripande om hur judisk historia skrivs och förmedlas. När det gäller det sistnämnda, är det en stor fråga som jag intresserar mig för inom ramen för forskningsprojektet ”Judisk och kvinna”. I projektet undersöker jag till exempel hur olika samlingar och arkiv har skapats, vilka arkiv och samlingar som tidigare forskning har använt eller inte och hur detta har motiverats och vad detta får för konsekvenser för hur och från vems utgångspunkter judisk historia skrivs. I projektet utforskas även vem det är som skriver om judisk historia och judiska kvinnor och vem som vid olika tidpunkter positioneras som expert och får uttala sig om judisk historia och judiska kvinnors erfarenheter i synnerhet.

I artikeln är det teoretiska och epistemologiska resonemanget kortfattat, givet att artikelgenren har ett begränsat antal ord.

Jag använder därför detta genmäle för att utveckla och förtydliga dessa resonemang samtidigt som jag bemöter Pontus Rudbergs påståenden.

Med utgångspunkt i ordspråket ”Den som pekar på andras brister visar därigenom sina egna”, kritiserar Rudberg mig bland annat för att avsiktligt vantolka och misstolka men samtidigt ignorera och inte bygga vidare på hans forskning samt att med min text skada ett litet och spirande forskningsfält. I sin iver att påvisa mina brister hemfaller dock Rudberg till att göra exakt det som han anklagar mig för att göra. Han vantolkar, misstolkar och felciterar genomgående min artikel i sitt genmäle nu bemöta dessa, enligt mitt förmenande, felaktiga påståenden.

Rudberg skriver: ”Thor Tureby hävdar att jag tystar kvinnors berättelser genom att inte använda mig av JKK:s arkiv som finns i Judiska församlingens i Stockholm arkiv” (Rudberg 2020: 100).

Jag har aldrig hävdat att Pontus Rudberg tystar kvinnors berättelser. Däremot skriver jag att ”tidigare forskning” om den judiska hjälpverksamheten (och den judiska minoritetens historia) saknar berättelser om vad kvinnorna inom församlingarna tänkte, gjorde och erfor eftersom de oftast inte innehade några ledande positioner i de kommittéer som fanns inom församlingarna, varför

deras röster inte finns bevarade i samma utsträckning som männens i det arkivmaterial som tidigare forskning främst brukat när den judiska minoritetens historia har skrivits (Thor Tureby 2019: 3). Jag påstår således inte att Pontus Rudberg tystar någon. Jag hävdar att kvinnornas röster inte finns bevarade i samma utsträckning som männens i det källmaterial som historiker har använt sig av. I denna diskussion om den tidigare forskningen refererar jag dessutom inte enbart till Pontus Rudbergs avhandling, utan även till flera olika studier, inklusive till två av mina egna tidigare publikationer. Jag pekar därmed på brister (för att använda Rudbergs ordval) i såväl andras som i min egen tidigare forskning. Men framförallt pekar jag på brister i det material som finns bevarat (s. 4). Problematiken med att hitta och höra kvinnorna i traditionella arkiv har diskuterats under flera decennier inom judiska studier (se exempelvis Davidman och Tenenbaum 1994; se även Lerner 1981: särskilt s. 172ff.).

Pontus Rudberg påstår även följande:

Med hänvisning till min avhandling gör hon gällande att jag bortsett från JKK och underskattat dess verksamhet. Thor Tureby menar att det har att göra med att medlemmarna i JKK "oftast inte satt på några ledande positioner i några av de kommittéer som fanns inom församlingarna" (Thor Tureby 2019: 3). Inga av dess[a] påståenden stämmer. (Rudberg 2020: 100)

Jag har aldrig skrivit ovanstående citerade mening. Här har Pontus Rudberg klippt och klistrat ihop en formulering med ett citat som han tillskriver min text. I själva verket skriver jag som redan diskuterats ovan om detta för att påtala en problematisk källsituation:

I dessa publikationer saknas berättelserna om vad kvinnorna inom församlingarna

tänkte, gjorde och erfor eftersom de oftast inte satt på några ledande positioner i några av de kommittéer som fanns inom församlingarna. Deras röster finns således inte bevarade i samma utsträckning som männens i det arkivmaterial som tidigare forskning främst brukat när den judiska minoritetens historia har skrivits. (Thor Tureby 2019: 3-4)

Rudberg gör en stor sak av att jag utelämnat ett "initially" när jag enligt honom citerar hans text som ett belägg för hur jag vantolkar hans forskning (Rudberg 2020: 101) men drar sig alltså inte själv för att felcitera och tillskriva min artikel påståenden som inte existerar. Därtill vill jag även framhålla att jag inte citerar utan refererar Rudberg i det avsnitt där han menar att jag har utelämnat ett "initially". Han skriver vidare att mitt påstående om att kvinnorna inte hade några ledande positioner inom församlingen inte stämmer. Han vill i sitt genmäle göra gällande att kvinnor satt på ledande positioner i ett antal kommittéer (*ibid.* 100). Här hänvisar jag dock till vad Rudberg själv skriver i sin avhandling:

Men nästan ingen av dem [kvinnorna] återfanns i ledande positioner. De enda undantagen gäller de områden som tillhörde traditionellt kvinnligt välgörenhetsarbete, framförallt hjälpverksamhet och då endast på underavdelningsnivå. (Rudberg 2015: 350)

Rudberg har uppenbarligen ändrat åsikt angående kvinnornas ledande positioner inom Stockholmförsamlingens kommittéer sedan han skrev sin avhandling. Jag vill dock återigen framhålla att mitt resonemang vare sig handlade om kvinnorna inom JKK eller ens om de judiska kvinnorna i Stockholm utan om kvinnorna inom samtliga

församlingar i Sverige. Rudberg har måhända ändrat åsikt om situationen i Stockholm, men jag kan fastslå genom egna arkivstudier att kvinnorna oftast inte hade några ledande positioner i de hjälpkommittéer som bildades inom exempelvis församlingarna i Göteborg och Norrköping. Undantaget utgörs av församlingens i Kalmar hjälpkommittéer, där såväl män som kvinnor ingick. Återigen vill jag påtala att detta resonemang i min artikel förs för att problematisera arkiv- och källsituationen inte för att hävda att Rudberg har tystat någon.

Vilka källor som står oss till buds som historiker påverkar hur vi kan skriva om det förflutnas aktörer. Därtill finns det inte någon historiker som kan arbeta med alla arkiv, samlingar eller källor, men vi måste på ett vetenskapligt sätt reflektera och argumentera för de urval och bortval vi gör och problematisera vad detta innebär för den historia som vi författar och förmedlar. Detsamma gäller hur vi skriver om andra forskares forskning. Jag exemplifierar mitt resonemang om hur historiker inte tidigare har arbetat med det källmaterial som trots allt finns bevarat från olika judiska kvinnoorganisationer med att hänvisa till Rudbergs avhandling och hur han skriver om JKK och dess medlemmar. Detta gör jag eftersom hans avhandling är ett av de nyare och viktigare bidragen till forskningen om den judiska flyktingverksamheten i Sverige. Jag ignorerar eller avfärdar således inte Rudberg, utan tar honom och hans forskning på stort allvar. Jag kan tillstå att min formulering om att Rudberg indirekt genom att avsiktligt förbise JKK:s arkiv och direkt genom att positionera kvinnorna som döttrar eller fruar till medlemmarna (männen) återskapar en berättelse om kvinnor som underordnade eller supplement till män är tillspetsad. Det är en hård formulering och jag förstår att den svider. Det hade varit bättre om jag hade formulerat detta påstående som

frågor om vad det får för konsekvenser när historiker skriver om det förflutnas judiska kvinnor, inte som aktörer utan ”som döttrar eller fruar till några av församlingens mest prominenta medlemmar” samt vad det får för följder för våra undersökningars resultat att välja bort vissa arkiv och i längden för vilken historia som förmedlas. Likväl står jag för att jag anser att det är vetenskapligt problematiskt att Rudberg inte har en urvalsdiskussion om varför JKK:s arkiv inte var ett aktuellt arkiv för honom när han skrev sin avhandling. Jag vänder mig även fortsatt mot att JKK:s medlemmar och ledare refereras till som ”döttrar eller fruar till några av församlingens mest prominenta medlemmar”. Enligt mitt förmenande vidmakthåller sådana formuleringar en androcentrisk historieskrivning. Därtill får bortvalet av JKK:s arkiv konsekvenser för hur Rudberg formulerar och drar sina slutsatser i avhandlingen, vilket jag återkommer till.

I Rudbergs genmäle återfinns i viss mån, den av mig efterlysta urvalsdiskussionen. Rudberg skriver att han använt sig av arkivhandlingar från JKK som finns bevarade i andra delar av församlingens arkiv. Jag menar dock att arkivet i sig spelar en roll. Arkivet avspeglar även arkivbildaren, särskilt i svensk arkivtradition genom att den så kallade ursprungliga ordningen i arkiven behålls (se t.ex. Edquist 2019: 12–13). JKK:s arkiv är viktigt eftersom det är ett av få arkiv från judiska kvinnliga arkivbildare som föreligger i Sverige. Arkivet möjliggör därför för oss att sätta kvinnorna i centrum. Arkivets dokument och dess ordning hjälper oss att upptäcka vilka aktiviteter som anordnades av kvinnorna, men även hur de förhöll sig till andra aktiviteter som anordnades av andra aktörer som exempelvis Mosaiska församlingens i Stockholm (MFST) olika hjälpkommittéer. Rudberg motiverar aldrig varför han väljer bort arkivet i sin avhandling trots

att han drar slutsatsen att JKK sannolikt spelade en viktig roll under kriget. Om så tycks vara fallet, varför inte gå till JKK:s arkiv?

För att förtydliga resonemanget om hur valet av arkiv och källor bidrar till vilken berättelse som konstrueras och vilka slutsatser som kan dras vill jag bemöta ytterligare en anklagelse från Rudbergs genmäle där han menar att jag ignorerar och inte bygger vidare på hans forskning. Han skriver: "Hon [det vill säga jag] menar att Ettliger deltog som representant för JKK, men nämner inte ens att hon officiellt var där som representant för Mosaiska församlingen i Stockholm [...]" (Rudberg 2020: 102). Nej, det stämmer. Jag hävdar att Ettliger deltog som representant för JKK och att detta även kan förstås som att JKK betraktade sig själv och betraktades av andra organisationer som en egen och självständig aktör. Detta belägger jag bland annat genom att hänvisa till JKK:s protokoll den 9/9 1937 där det står: "Föredrog fru Linden ett brev från Jugendalijans fröken Goldberg varigenom JKK inbjöds att sända en eller flera delegater till kongressen i Amsterdam 5-6 oktober 1937. Fru Ettliger åtog sig uppdraget." Enligt de källor som jag har arbetat med, dvs. JKK:s protokoll, så ombeds JKK att skicka delegater till kongressen och Ettliger åtar sig uppdraget. Rudbergs källor från andra arkiv förtäljer måhända en annan historia (vilket i sig är intressant eftersom det bekräftar att valet av arkiv påverkar vilka slutsatser som kan dras), men enligt den bevarade dokumentationen i JKK:s arkiv är Ettliger inte i Amsterdam som representant för MFST utan som inbjuden representant för JKK.

Den brittiske historikern och Förintelseforskaren Dan Stone har i flera artiklar om arkiv, flyktinghjälp och Förintelsens historiografi påvisat att genom att välja vilka arkiv och handlingar vi arbetar med bidrar vi även som historiker till att konstruera en viss typ

av berättelse om det förflutna (Stone 2017a, 2017b, 2018; se även Rosen 2020 för en diskussion om hur dokument från olika aktörer ger olika perspektiv på judiska hjälpverksamheter). Rudberg konstruerar i sin avhandling följande berättelse utifrån de arkiv och material som han har arbetat med om JKK och hjälpverksamheten:

Särskilt viktig var Judiska Kvinnoklubben eftersom flera av dess medlemmar var oavlönade hjälparbetare i MFST. Bland annat tog de emot och vårdade nyanlända flyktingar och så småningom även överlevande från lägren. Dessutom bidrog klubben materiellt till hjälpkommittéernas insamlingar. Dessa föreningars hjälpverksamhet visar att det fanns kanaler för judisk hjälpverksamhet vid sidan av de mosaiska församlingarnas kommittéer. Men ofta drevs dessa föreningar av familjemedlemmar till de personer som var verksamma i församlingarnas hjälpverksamhet och kan inte sällan ses som en del av den senare. (Rudberg 2015: 350)

Om vi går till JKK:s arkiv finner vi dock en helt annan berättelse om hur kvinnorna såg på sig själva och sitt bidrag till hjälpverksamheten. De såg sig inte som "oavlönade hjälparbetare i MFST" utan såg sig främst som oavlönade medlemmar i JKK, vilket bland annat framkommer i en sammanställning över JKK:s första 13 år:

Det är en icke ringa understödsverksamhet som JKK under de gångna 13 åren kunnat utöva. Föreningen har insamlat och utdelat till följande [listar sedan olika insamlingsverksamheter]. Men ej enbart i ekonomiskt hänseende har JKK kunnat stödja våra trosfränder, föreningen har även ställt sina medlemmars arbetskraft till förfarande för olika hjälpändamål. (Bilaga 4 till Protokoll

fört vid ordinarie årsmöte 2/5 1944, A1B1, JKK, RA)

JKK såg sig således som en egen aktör, vid sidan av MFST. Genom JKK manifesterade sig kvinnorna som självständiga aktörer i offentligheten och blev även behandlade som en självständig aktör av andra svenska och utländska organisationer. Jag visar i min artikel att kvinnorna inte enbart bidrog till MFST:s hjälpkommittéers insamlingar utan även startade och drev egna insamlingar. Ibland själva, ibland tillsammans med MFST och ibland tillsammans med andra icke-judiska eller judiska kvinnoföreningar – samt hur kvinnorna ständigt sökte att framhålla sig själva som kompetenta och självständiga aktörer. Vidare skriver jag om hur kvinnorna utnyttjade sitt ekonomiska, kulturella och sociala kapital för att lyckas med sin verksamhet. När jag skriver om detta ignorerar jag inte Rudbergs avhandling, som han påstår, men jag håller inte med honom om hans slutsatser angående JKK:s verksamhet. Med utgångspunkt i JKK:s arkiv kan jag i min studie placera kvinnorna i centrum och med utgångspunkt i bevarad dokumentation från deras arkiv sätts deras perspektiv och agerande i centrum. Det är en avsevärd skillnad mellan att analysera och skriva om hur någon använder sitt kulturella, ekonomiska och sociala kapital i stället för att konstatera att kvinnorna var släkt med personer som var verksamma i församlingarnas hjälpverksamhet och konstatera att deras verksamhet därmed kan ses som en del av den senare. Så betraktade inte heller kvinnorna inom JKK själva sin verksamhet. De såg sig som självständiga aktörer. Flera av dem var förvisso fruar och döttrar, men det var inte främst från de positionerna som de agerade utan från positionen som medlemmar i JKK, från positionerna som kvinnor och judinnor. Det är slutsatser som jag drar genom att arbeta

med JKK:s arkiv, men som i Rudbergs gemämla omvandlas till att jag vantolkar, miss-tolkar och ignorerar (alternativt inte bygger vidare på) hans forskning. Att bygga vidare på någons forskning behöver inte nödvändigtvis innebära att man instämmer med den. Jag håller helt enkelt inte med om Rudbergs slutsatser angående JKK och jag menar att hur han formulerar sig om klubben och dess medlemmar bitvis är problematiskt. Vilka arkiv vi väljer att arbeta med som historiker och hur vi skriver om män respektive kvinnor spelar roll för vilken berättelse om det förflutna som vi som historiker konstruerar. Med utgångspunkt i JKK:s arkiv läggs nya pusselbitar till vår empiriska kunskap om hur personer tillhörande den judiska minoriteten i Sverige reagerade och agerade under kriget. Men framförallt erbjuder oss arkivet och dess bevarade handlingar ett tillfälle att höra från några av det förflutnas kvinnor och ta del av deras perspektiv på och bidrag till den egna och andras hjälpverksamheter. Därmed sätts några av Rudbergs formuleringar om och slutsatser angående JKK och dess medlemmar på spel.

Forskning är ett ständigt pågående samtal där vi bland annat ständigt pekar på brister (för att använda Rudbergs ordval) i tidigare studier som vi själva eller som andra har utfört. ”Den som pekar på andras brister visar därigenom sina egna.” Jag ser detta inte som något negativt. Genom att ifrågasätta, vrida och vända på egna och andras forskningsresultat växer forskningsfältet och vår kunskap. Vår empiriska kunskap utökas när nytt material upptäcks och utforskas. Ibland justeras också vår förståelse genom att en ny bit tillkommer eller så läggs en ny pusselbit som väcker frågor över vilka pusselbitar och perspektiv som fortfarande saknas.

Avslutningsvis vill jag framhålla att även om forskningsfältet kanske kan beskrivas som litet och spirande i Sverige så anknyter

min forskning i allmänhet och den här diskuterade artikeln i synnerhet dessutom snarare till flera samtal som pågår i skärnsnitten mellan de internationella forskningsfälten om kvinnors organisering, judiska studier, Förintelsestudier, migrationsstudier och arkivvetenskap. I dialog med tidigare forskning inom dessa fält har jag velat synliggöra de judiska kvinnorna som historiska aktörer och problematisera hur, om och av vem judisk historia har skrivits genom att bland annat påtala att val och bortval av historiska arkiv och vilka material som föreligger spelar en roll för undersökningars resultat och i förlängningen hur och vilken historia som har skrivits. Enligt mitt förmenande handlar en sådan problematisering inte om att skada ett fält. Det handlar snarare om att försöka bidra till och bredda det. ■

MALIN THOR TUREBY

Historiker vid Institutionen för samhälle, kultur och identitet (SKI) vid Malmö universitet

Källor och litteratur

Källor

Riksarkivet (RA)

Judiska Kvinnoklubbens i Stockholm arkiv (JKK)

A1A1 Styrelse- och klubbssammanträdesprotokoll 1931–1951: Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för JKK 9/9 1937.

A1B1 Protokollsbilagor 1931–1944: Bilaga 4 till Protokoll fört vid ordinarie årsmöte 2/5 1944.

Litteratur

Davidman, Lynn, och Shelly Tenenbaum (red.). 1994. *Feminist Perspectives on Jewish Studies* (New Haven, CT: Yale University Press).

Edquist, Samuel. 2019. *Att spara eller inte spara. De svenska arkiven och kulturarvet 1970–2010* (Uppsala: Institutionen för ABM, Uppsala universitet).

Lerner, Gerda. 1981 (1979). *The Majority Finds its Past: Placing Women in History* (Oxford University Press).

Rosen, Janice. 2020. "Reflections on using archives", *Canadian Jewish Studies*, 29: 140–141.

Rudberg, Pontus. 2015. *The Swedish Jews and the Victims of Nazi Terror, 1933–1945* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis).

—2020. "Den som pekar på andras brister visar därigenom sina egna". Genmäle till Malin Thor Tureby", *Nordisk Judaistik – Scandinavian Jewish Studies*, 31(1): 100–102.

Stone, Dan. 2017a. "The memory of the archive: the International Tracing Service and the construction of the past as history", *Dapim: Studies on the Holocaust*, 31(2): 69–88.

—2017b. "Excommunicating the past? Narrativism and rational constructivism in the historiography of the Holocaust", *Rethinking History*, 21(4): 549–566.

—2018. "Refugees then and now: memory, history and politics in the long twentieth century: an introduction", *Patterns & Prejudice*, 52(2–3): 101–106.

Thor Tureby, Malin. 2019. "Den Judiska Kvinnoklubben (JKK) och de judiska flyktingarna under 1930- och 1940-talen", *Nordisk Judaistik – Scandinavian Jewish Studies*, 30(2): 3–26.